

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В СТРУКТУРІ ЦИВІЛІСТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

**СЕРДЮК Олександр Олександрович - здобувач кафедри цивільного права
№ 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

DOI:10.32782/NP.2020.1.26

В статті аналізується роль фактів в механізмі захисту прав учасників кредитних відносин. Розроблена типологія механізмів юрисдикційного і неюрисдикційного типу, виявлені основні характеристики фактичних основань. Предложено основання класифікації фактів з урахуванням різниці об'єктів захисту прав учасників кредитних відносин.

Ключевые слова: должник, кредитор, юридические факты, механизм защиты прав, гражданское право.

Постановка проблеми

Одним із важливих аспектів розвитку соціально-економічної системи сучасного українського суспільства є трансформація фінансового сектору і ускладнення правовідносин у зв'язку з поширенням банківського і небанківського кредитування. Активна участь населення у цих процесах робить актуальним вдосконалення засобів і інструментів захисту прав учасників кредитних відносин, де має підтримуватись оптимальний баланс інтересів кредиторів і боржників. Захист прав учасників кредитних відносин як особливий механізм у рамках правової системи не може існувати без фактичних обставин, лише за наявності яких виникає відповідна модель охоронних правовідносин.

Метою статті є аналіз теоретичних аспектів визначення онтологічних ознак фактичної основи цивільно-правових механізмів

захисту прав учасників кредитних відносин.

Стан дослідження проблеми свідчить про актуальність її розгляду з позицій доктрини цивільного права. Практика кредитування перебуває у сфері загальних моделей теорії зобов'язань. Зобов'язальні відносини є одним із традиційних і досить розвинутих напрямком цивілістичних досліджень. Зокрема, ця проблематика ґрунтовно досліджувалась ще радянськими вченими [1; 2; 3;]. Питанням захисту цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин займалося багато сучасних вітчизняних науковців, зокрема, Н. П. Боднар, І. О. Дзера, О. О. Кот, О. Д. Кузнєцова, В. В. Луць, Я. М. Шевченко, В. Л. Яроцький та ін. [5; 6; 7; 8; 9;].

Водночас, ще передчасно вести мову про створення сучасної цивілістичної доктрини захисту прав та інтересів учасників цивільного обороту. Цивільно-правова проблематика кредитних відносин і механізмів захисту прав їх учасників усе ще перебуває у стані становлення як самостійного напрямку досліджень, зокрема, зважаючи на певні складнощі розмежування приватно-правових та публічно-правових складових регулювання у цій сфері. Існує низка теоретичних проблеми, які надто важливі для практики і мало досліджені. Серед них визначення особливостей і місця юридичних фактів у механізмах захисту учасників кредитних відносин. Теоретичні досліджен-

ня в радянській та пострадянській цивілістиці питанням факту приділяли значну увагу, однак ці концептуальні конструкції мали надто загальний характер, залишаючи поза межами аналізу специфіку фактичних підстав охоронних правовідносин в окремих сферах [10]. Суттєвим обмеженням була також і поширена теза про виникнення таких правовідносин лише у випадку порушення суб'єктивного права [1].

Сучасна ситуація потребує формування більш повного уявлення про місце фактів у механізмах захисту прав учасників кредитних відносин. Особливо актуальним це є для розвитку судової практики, яка в останні роки стрімко розвивається і все частіше ставить перед доктриною важливі питання тлумачення низки суто практичних проблем [11].

Виклад основного змісту

Питання, які обговорюються теоретиками і практикаками у зв'язку з реальними проблемами у сфері кредитних відносин, засвідчують необхідність перегляду деяких усталених уявлень щодо механізмів та засобів захисту та охорони прав учасників. Зокрема, це стосується уточнення місця фактів у цих механізмах. Фактичне підґрунтя реальних кредитних відносин дозволяє конкретизувати досить важливу проблему цивілістичної доктрини кредитування.

Категорія «захист прав та інтересів учасників кредитних відносин» як категорія цивільного права у законодавстві, правозастосуванні та доктрині не завжди відмежовується від родової категорії «цивільно-правовий захист». Фактичні відносини є такими обставинами, що дозволяють у механізмі охоронних відносин боржника і кредитора виокремлювати існування публічно-правового елементу, хоча логіка приватно-правового регулювання не передбачає цього в силу його диспозитивності. Навряд чи доречним може бути «очищення» цих інститутів, скоріше мова може йти про певні моделі органічного поєднання приватно-правових та публічно-правових складових, де зберігаються ключові принципи та інститути цивільно-правового регулювання.

Будь-які засоби правового захисту прав учасників кредитних відносин реалізуються у певній конкретній ситуації. Те, в якій мірі нормативна конструкція охоронних відносин у сфері кредитування здатна пояснити реальні явища і стати основою для ефективної реалізації учасниками таких відносин наявних ресурсів захисту прав, в значній мірі визначається спроможністю інтегрувати різноманіття фактичних обставин і пояснити їх місце і наслідки для моделі захисту загалом.

Фактичний контекст і фактична основа досить наочною є у випадку юрисдикційного способу захисту прав, де можливість «включення» цього засобу безпосередньо пов'язується саме із настанням певних фактичних обставин. Зокрема, процесуальний закон визначає ці факти як підстави для звернення до суду. Судова практика виробила тлумачення загальних положень процесуального закону щодо підстав звернення за захистом, які охоплюють досить різноманітні обставини і дозволяють учасникам достатньо успішно реалізувати ці інструменти захисту [11]. Хоча вважати проблему вирішеною ще передчасно, оскільки реальність кредитних відносин є надзвичайною динамічною і ставить все нові й нові питання.

Ще в радянському цивільному праві динаміка правовідносин і можливість формування у їх складі специфічних охоронних елементів пов'язувалась саме із існуванням певних фактичних обставин [10, с.130]. Лише факти створюють підстави для відповідальності, хоча цим їх значення не вичерпується. Більше того, факти потребують аналізу як певна структура (фактична основа).- У радянських цивілістичних та загальнотеоретичних дослідженнях на цьому робився наголос, хоча такі підходи переважно залишались на рівні абстрактного теоретизування. Так, Н. Г. Александров пропонував провести аналіз складу юридичного факту, розглядаючи його як «сукупність ознак, при наявності яких певні життєві обставини матимуть юридичні наслідки для тих, кого це стосується» [12, с. 174]. Цей підхід отримав ґрунтовні заперечення О. А. Красавчикова, який фактично не визнавав можливість обмеження складу юридичного факту лише тими обставинами (ознаками), з якими ци-

вільний закон пов'язує настання певних юридичних наслідків [10, с. 66]. У подальшому ця дискусія продовжувалась у різних предметних сферах і залишається актуальною і для сучасної цивілістики.

Для цивілістики теорія факту як підстави виникнення охоронних правовідносин дуже тісно межує з процесуальним юридичним фактом [13; 1, с. 211-256]. Очевидно, не варто надмірно акцентувати увагу на цій відмінності, оскільки мова може йти про один і той же факт соціальної дійсності, що у випадку ініціювання відповідної процедури набуває статусу процесуального факту.

Засоби захисту можуть діяти двояко – або створювати ефект попередження порушення або відновлювати порушене право. Виникає питання про можливість вести мову про охорону прав лише за наявності порушення суб'єктивного права. Питання кваліфікації порушення цивільних прав і обов'язків, безумовно, мають практичне і теоретичне значення [13, с. 168]. Однак логіка такого підходу передбачає безумовність зв'язку порушення і відповідальності. Водночас, такий зв'язок не є настільки простим і однозначним, адже не у всіх випадках порушення виникає підстава для відповідальності.

Засоби охорони та захисту прав учасників кредитних відносин мають розглядатись системно і у взаємодії з іншими правовими, частково –позаправовими, інститутами. Досягти цього можна через застосування категорії “механізм цивільно-правового захисту прав”, який набуває все більшого поширення в цивілістичних дослідженнях. Ця категорія має певні змістовні асоціації із традиційним ще в радянському правознавстві підходом до дослідження правової сфери у розрізі її пояснення як функціонування “механізмів правового регулювання” [6; 2; 3].

У найбільш схематичному вигляді такий механізм є системою правових засобів, що використовуються для досягнення певних суспільно важливих цілей [14, с. 126-180]. Якщо мова йде про цивільно-правову сферу, то сутність механізму не змінюється, а його змістовне наповнення стає іншим, оскільки правові засоби належать переважно до тих, що передбачені цивільним правом.

Очевидно, доцільно враховувати існування двох форматів цивільно-правового захисту: юрисдикційного та неюрисдикційного [4;8;16]. Їх відмінності мають бути враховані, хоча при цьому вони мають суттєві ознаки спільності.

Структурно більш складним є юрисдикційний механізм, складовими якого є:

1) *нормативна основа*, до якої входять два типи норм – а) охоронні цивільно-правові норми а також норми суміжного законодавства (наприклад, спеціальних законів про кредитування); б) процесуальні (норми процесуального законодавства та спеціального законодавства щодо статусу та повноважень відповідних юрисдикційних органів);

2) *фактична основа*, де також номінально можуть існувати два різновиди фактів (факти як ознаки порушення чи оспорювання суб'єктивних охоронних прав та факти як передбачені процесуальним законом підстави судового захисту), хоча з точки зору онтології це можуть бути одні і ті ж факти соціальної дійсності;

3) *праксеологічна основа*, яку утворюють засоби захисту та охорони, що в практичному прояві є певними алгоритмами дій релевантних суб'єктів чи учасників кредитних відносин;

4) *процедурна основа*, що включає передбачені спеціальними законами процедури діяльності юрисдикційних органів (судові, квазісудові та адміністративні процедури; до цього компоненту можуть бути віднесені і неформалізовані способи вирішення спорів (медіація, переговори тощо).

У випадку неюрисдикційного механізму зберігаються ті ж самі складові, за винятком того, що у випадку залучення публічно-правових інститутів (судові органи тощо) процедурна основа буде або відсутня взагалі або ж представлена фрагментарно, у вигляді консенсуальних правил вирішення спорів.

Для класифікації фактів у контексті функціонування механізму захисту прав учасників кредитних відносин ключове значення отримує розрізнення об'єктів такого захисту. Очевидно, такими об'єктами можуть визнаватись наступні: а) порушене чи оспорюване право; б) будь-яке суб'єктивне право, яке за своєю природою не є цивіль-

но-правовим, але може потребувати цивільно-правових засобів захисту, виникнення цивільних охоронних правовідносин; в) намір отримання суб'єктивного права кредитора, боржника чи третьої особи у кредитних відносинах, якщо такий намір оспорується чи порушується.

Якщо визнати прийнятним обмеження засобів захисту лише тими, які можуть мати тільки прив'язку до фактів порушення зобов'язань, то фактично цим баланс прав і обов'язків боржника і кредитора буде змінено на користь боржника [17]. Як наслідок, у методологічному аналізі для пояснення окремих повноважень кредитора необхідно буде виходити за межі концепції захисту прав і залучати інші теоретичні конструкції, що безпідставно звужує проблему і зводить її до хаотичного набору правових інструментів.

Висновки

Цивільно-правова проблематика кредитних відносин і механізмів захисту прав їх учасників усе ще перебуває у стані становлення як самостійного напрямку досліджень. Сучасна ситуація потребує формування більш повного уявлення про місце фактів у механізмах захисту прав учасників кредитних відносин. Засоби охорони та захисту прав учасників кредитних відносин мають розглядатись системно і у взаємодії з іншими правовими, частково – позаправовими, інститутами. Досягти цього можна через застосування категорії “механізм цивільно-правового захисту прав”. Особливістю таких механізмів стає те, що мова може йти про певні моделі органічного поєднання приватно-правових та публічно-правових складових, де зберігаються ключові принципи та інститути цивільно-правового регулювання. Для цивілістики факт як підстави для виникнення охоронних правовідносин дуже тісно межує з процесуальним юридичним фактом. Однак, це є один і той же факт соціальної дійсності, що у випадку ініціювання відповідної процедури лише набуває статусу процесуального факту. Для класифікації фактів у контексті функціонування механізму захисту прав учасни-

ків кредитних відносин ключове значення отримує розрізнення об'єктів такого захисту. Некоректним у теоретичному плані та практично обмежуючим є визнання засобами захисту лише тих, які можуть мати виключно прив'язку до фактів порушення зобов'язань. Головним ризиком при цьому є можливість необґрунтованої зміни балансу прав і обов'язків боржника і кредитора.

Література

1. Иоффе О. С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит., 1975. 880 с.
2. Пугинский Б. И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М.: Юрид. лит., 1984. 224 с.
3. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М.: Статут, 1998. 353 с.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ФО-П Лисяк Л. С., 2012. 736 с.
5. Майданик Р. А. Квалификация способов защиты гражданских прав и интересов судом в Украине: теория и практика. *Альманах цивилистики*: сб. ст. Вып. 4 / под ред. Р. А. Майданика. Киев: Алерта: ЦУЛ, 2011. С. 107–147.
6. Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / за ред. В. В. Луця. Київ: НДІ приват. права і підприємництва АПрН України, 2009. 300 с.
7. Венедіктова І. В. Методологічні засади охоронюваних законом інтересів у приватному праві: монографія. Харків: Нове Слово, 2011. 260 с.
8. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
9. Шевченко Н. Способы защиты прав субъектов хозяйствования. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 8. С. 51–53.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується роль фактів у механізмі захисту прав учасників кредитних відносин. Розроблено типологію механізмів юрисдикційного та неюрисдикційного типу, виявлені основні характеристики їх фактичних підстав. Запропоновано підстави класифікації фактів з урахуванням відмінності об'єктів захисту прав учасників кредитних відносин.

Ключові слова: боржник, кредитор, юридичні факти, механізм захисту прав, цивільне право.

SUMMARY

The article analyzes the role of facts in the mechanism of protecting the rights of participants in credit relations. A typology of mechanisms of a jurisdictional and non-jurisdictional type is developed, the main characteristics of their factual grounds are revealed. The grounds for the classification of facts are proposed taking into account the differences in the objects of protection of the rights of participants in credit relations.

Key words: debtor, creditor, legal facts, mechanism for protecting rights, civil law.

10. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М:Юрииздат, 1955.

11. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин: постанова Вищ. спеціалізу суду України з розгляду цив. і кримін. справ No 5 від 30.03.2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.

12. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. М.: Госюриздат, 1955. 176 с.

13. Новицкий И. Б., Лунц Л. А. Общее учение об обязательстве. М.: Госюриздат, 1950. 416 с.

14. Шабалин В.А. Методологические вопросы правоведения. Саратов, 1972. С. 126-180;

15. Зобов'язальне право. Теорія і практика: навч. посіб. / за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 910 с.

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг: Закон України від 22.09.2011 No 3795-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. No 21. Ст. 197.

17. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин: монографія. К.: Ін Юре, 2014. – 376 с.